

ISSN: 2146-1961

Saygın, D. & Erdem, A. D. (2021). Türkiye-AB İlişkilerinde Hukuki ve Siyasi Gelişmelerin Vize Sorununa Etkisi Üzerine Bir İnceleme, *International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS)*, 12(45), 694-718.

DOI: <http://dx.doi.org/10.35826/ijoess.2904>

Makale Türü (ArticleType): Araştırma Makalesi

TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİNDE HUKUKİ VE SİYASİ GELİŞMELERİN VİZE SORUNUNA ETKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Didem SAYGIN

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye, didemsaygin@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2832-351X

Asime Dilara ERDEM

Bilim Uzmanı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye, asimedilaraerdem@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7422-7473

Gönderim tarihi: 22.03.2021

Kabul tarihi: 19.08.2021

Yayın tarihi: 07.09.2021

Öz

Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin gerçekleşmesi Avrupa Birliği üyesi ülkelerde Türk vatandaşlarına vizesiz dolaşım hakkı sağlayacaktır. Ancak bu sürecin tamamlanamaması Türkiye'yi alternatif çözümlere yönlendirmiştir. İlişkilerin durma noktasına gelmesinden sonra yeniden canlanması için 2012 yılında içinde vize hareketliliği, göç ve terör konularının da olduğu "pozitif gündem" oluşturulmuştur. Gerek ortaklık hukuku kapsamında gerekse Geri Kabul Anlaşmasıyla Türk vatandaşlarının Avrupa Birliği ülkelerinde serbest dolaşımına yönelik birtakım düzenlemeler yapılmış ancak bu yönde tam bir uzlaşma sağlanamamıştır. 1963 yılında tam üyelik süreci için imzalanan Ankara Anlaşması'nın devamında 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile ortaklık ilişkileri daha da pekiştirilmiştir. Böylece Türk vatandaşlarının Avrupa Birliği üyesi ülkelere geçişinde bazı ayrıcalıklar tanınmasının yolu açılmıştır. Yapılan anlaşmalar ve yürütülen ortaklıklar da vize sorununu çözmek için yeterli olmamış bu nedenle AB-Türkiye arasında vize muafiyeti sorunu günümüze dek devam etmiştir. Vize muafiyeti sorunundan yola çıkılarak makalede "vize muafiyetinin hukuki dayanakları neler olduğu ve siyasi süreçlerin vize muafiyetini nasıl etkilediği" çalışma soruları temel alınmıştır. Bu noktada çalışmada, hukuki açıdan sorunları irdeleyebilmek için temel metin niteliğindeki Ankara Anlaşması ve Katma Protokol temelinde Ortaklık Konseyi Kararı ile Geri Kabul Anlaşması ve Avrupa Birliği Adalet Divanı kararlarına atıf yapılmıştır. Siyasi süreçlerin vize muafiyetini nasıl etkilediği sorusu ise Geri Kabul Anlaşmasının mülteci sorunu üzerine etkileri, AB'de yükselen aşırı sağın siyasete yansması ve buna bağlı olarak artan islamofobi ve Covid-19 salgını kapsamında incelenmiştir. Türkiye'nin vize ile ilgili Avrupa Birliği ile olan diyalogu uzun süredir devam etmekle birlikte Geri Kabul Anlaşmasıyla tekrardan gündeme taşınmıştır. Geri Kabul Anlaşması bu açıdan vize muafiyetine yeniden bir giriş kapısı olarak görülse de bir takım siyasi gerekçeler söz verilen muafiyetin gerçekleşmesini engellemiştir. Tüm bu durumlar düşünüldüğünde bu çalışmada hem hukuki açıdan oluşan sorunlar hem de giderek artan siyasi sıkıntıların vize muafiyetine etkisi irdelenecektir. Buradan yola çıkılarak çalışmanın literatüre katkısının vize muafiyet sürecinin güncel gelişmeler ışığında değerlendirmesi olduğu düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Geri Kabul Anlaşması, serbest dolaşım, vize muafiyeti, ABAD Kararları, Ortaklık Konseyi Kararları.

A REVIEW INTO THE IMPACT OF LEGAL AND POLITICAL DEVELOPMENTS ON THE VISA ISSUE IN TURKEY-EU RELATIONS

ABSTRACT

The realization of the process of full membership to the European Union will provide visa-free movement rights to Turkish citizens in EU member states. However, this process is not yet complete, and this circumstance has led Turkey to look for alternatives. In 2012, a positive agenda including visa mobility, immigration and terrorism was established in order to revitalize relations which came to a standstill. Although some arrangements have been made for the free movement of Turkish citizens in EU countries, both within the scope of the Partnership Law and with the Readmission Agreement, no full consensus has been reached in this direction. Following the Ankara Agreement signed for full membership in 1963, partnership relations were strengthened with the Additional Protocol, which entered into force in 1973, thus paving the way for Turkish citizens to be granted some privileges in their transition to EU member states. Agreements and partnerships were also not sufficient enough to solve the visa problem. Therefore, the visa exemption issue between the EU and Turkey has continued until the present day. Based on the visa exemption problem, the study was conducted on the questions of "what are the legal bases of visa exemption" and "how political processes affect visa exemption". At this point, in the study, in order to examine the legal problems, reference is made to the Association Council Decision and the Readmission Agreement and the European Union Court of Justice (ECAD) decisions on the basis of the Ankara Agreement and the Additional Protocol. The question of how the political processes affect the visa exemption is examined within the scope of the effects of the Readmission Agreement on the refugee problem, the reflection of the far-right party in the EU on politics, and the increasing Islamophobia accordingly and the Covid-19 outbreak. The dialogue between Turkey and the EU on visas continues for a long time. However, this issue has been brought to the agenda again with the Readmission Agreement. Although the Readmission Agreement was seen as a re-entry gate for visa exemption in this respect, a number of political reasons prevented the promised exemption from being granted. Considering all these circumstances, this study will examine both legal problems and the effects of increasing political problems on visa exemption. From this point of view, the contribution of the study to the literature will be evaluated in the light of current developments.

Keywords: Readmission Agreement, free movement, visa exemption, Court of Justice of the European Union decisions, partnership council decisions.

GİRİŞ

Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olmak isteyen Türkiye için Gümrük Birliği ile malların serbest dolaşımından sonra kişilerin serbest dolaşımı da önemli bir husus olmuştur. Vize muafiyeti¹, vize serbestisi veya vizesiz seyahat olarak adlandırılan bu uygulamaya geçmeye çalışırken, AB ile ilişkiler siyasi dalgalanmalar ve bunların dış politikaya yansımalarıyla inişli-çıkışlı bir süreçte seyretmiştir. Özellikle Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanması Türkiye için "vizesiz Avrupa" hayaline giden en büyük adım olarak görülmüştür. Türkiye'nin vizesiz Avrupa serüveninden yola çıkılarak yaşanan hukuki ve siyasi süreçlerin incelendiği bu çalışmada, araştırma konuları "vize muafiyetinin hukuki dayanakları çerçevesinde vize ile ilgili haklar ve siyasi süreçlerin vize muafiyeti üzerine etkisi" olarak belirlenmiştir.

Çalışmada bu sorular kapsamında ilk kısımda kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Özellikle vize serbestisini de kapsayan serbest dolaşım hakkında detaylı bilgi verilerek malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımı kavramları üzerinde durulmuştur. Avrupa içi dolaşım için önemli bir kavram olan Schengen vizesinin uygulama alanına değinilmiştir. Schengen vizesi AB'ye üye olan ülkelerin tamamı için ortak bir sınır hattı çizer ve bu durum ülkeler arası geçişi kolaylaştırırken, vize prosedür sürecini de azaltır.

Çalışmanın kişilerin serbest dolaşımı açısından irdelenen ikinci kısmında ise vize serbestisine giden yolda atılan hukuki adımlar ve bunların yansımaları incelenmiştir. Vize muafiyetinin hukuki dayanakları olarak Ankara Anlaşması, Katma Protokol ve Ortaklık Konseyi Kararları (OKK) ile Geri Kabul Anlaşması temel hukuki metin olarak alınmıştır. Ankara Anlaşması'nın vize serbestisini kapsayan 3. bölümünün 12, 13 ve 14. Maddeleri özellikle vurgulanmıştır. Bununla birlikte, ortaklığın yaratılabilmesi için hazırlık, geçiş ve son dönem aşamalarından geçilmesi gerektiği ve bir sonraki adım olan Katma Protokol'ün de geçiş aşamasını oluşturduğu belirtilmiştir. Katma Protokol'ün bir uygulama anlaşması olduğundan yola çıkılarak vize serbestisine atıf yapan 2. bölümündeki 36, 37 ve 38. maddelerine ve 41/1 maddesine değinilmiştir ki buradaki standstill hükmünün² varlığı oldukça önemlidir. Çünkü bu hüküm mevcut durumun kötüleştirilemeyeceğini içermektedir. Ancak üye devletlerin Türkiye'ye yönelik tutumlarından dolayı standstill hükmünü birçok kez ihlal ettikleri görülmüştür. AB hukukuna aykırılık içerdiğinden bu durum çeşitli davalarla Adalet Divanına yansımıştır. Ortaklık Konseyi Kararları ise AB ile Türkiye ilişkilerinde amaçlarının hedefleri gösteren bir yol pusulası olma amacıyla kurulduğu ve Ankara Anlaşması'nın Ortaklık Konseyi'ne bazı durumlarda gelişen boşlukların doldurulması için "ön yetki" verdiği ifade edilmiştir. Vize süreci için Ortaklık Konseyi'nin 1/80 ve 3/80 sayılı kararlarına atıf yapılmıştır. Son olarak ise vize muafiyeti sürecinin belkemiğini oluşturan Geri Kabul Anlaşması açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü kısmında vize muafiyeti süreci ile ilgili Türk vatandaşlarının Avrupa Birliği Adalet Divanı'na (ABAD) açmış oldukları davalar incelenmiştir. Bu davalar, Demirel Kararı, Savaş Kararı, Tüm ve Darı Kararı,

¹ Çalışma boyunca vize muafiyeti kavramı kullanılacaktır.

² 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol'ün 41/1 maddesi uyarınca anlaşmayı imzalayan tarafların iş kurma haklarına ve hizmetlerin serbest dolaşımına yeni kısıtlamalar getirmelerini yasaklayan hüküm. Ayrıca Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla vize uygulamasının olmadığı AB üyesi ülkelerde, Türk vatandaşlarına daha sonra vize için ek kısıtlamalar ya da uygulamalar getirmesini yasaklamıştır. Standstill hükmü ABAD'ın 2009 yılında Sosyal Kararında açıklanmıştır.

Soysal ve Savatlı Kararı ile Demirkan Kararlarını kapsamaktadır ki bunlar içtihat oluşturması bakımından önemli kararlarıdır. Bu kararlar neticesinde ABAD'ın istikrarlı kararlar alamaması bu kararların emsal oluşturulamaması sonucunu ortaya çıkartmıştır. Ayrıca standstill hükmünü ise kesin bir dille vurgulamadığı için vize serbestisi sürecinin önünü açmasına rağmen AB üyeleri tarafından ABAD kararlarının yarattığı bu iç tüzüğün pek bir önemi olmadığı kanaati oluşmuştur.

Çalışmanın son kısmı ise siyasi süreçlerin vize muafiyeti sürecini nasıl etkilediğini irdelemektedir. Bu kapsamda öncelikle Geri Kabul Anlaşması ve mülteci krizine değinilmiştir. AB'nin Geri Kabul Anlaşması ile aslında Türkiye'nin vize muafiyetinden ziyade Suriyeli mültecileri kendi sınırlarından uzakta tutmak istediği görülmektedir. Bu konuda Türkiye'ye birçok vaat, özellikle de maddi destek vaadi verilmiş ama AB tarafından bu vaatlerin birçoğu gerçekleştirilmemiştir. Buna karşılık Türkiye mülteci yükünü tek başına taşımayacağını belirterek sınır kapılarını açabileceği konusunda ikazda bulunmuştur. Sonuçta Türkiye tarafından sınır kapıları açılmış ve Suriyeli mültecilerin Yunan adaları yoluyla AB sınırlarına girmesine müsaade edilmiştir. Bu durum AB ile Türkiye arasındaki gerilimi arttırmıştır. Ayrıca Avrupa'da göz ardı edilmemesi gereken bir diğer durum ise Avrupa da yükselen aşırı sağ grupların varlığı ve bu durumun vize muafiyetine yansımalarıdır. Aşırı sağ grupların yükselmesiyle birlikte artan islamofobi ve yabancılara yönelik ayrımcılık Türklere vize muafiyetinin sağlanmasının önünde bir engel olarak görülmektedir. Tüm bunların yanı sıra 2019 yılında başlayan Covid-19 salgını ülkelerin kendi içlerine kapanmasını gerekli kılmıştır. Pandemi ile aşı pasaportu, aşı vizesi, aşı belgesi gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Covid-19 aşısı olmayanların -ki belirli aşilar belirlenmiştir- AB'ye girmemelerini öngören aşı pasaportunun birçok açıdan yeni ayrımcılık alanları yaratacağı tartışılmaktadır.

Çalışmamızın sonuç bölümünde ise Türkiye- AB ilişkilerinin izlediği inişli çıkışlı süreçlerin vize muafiyet sürecine nasıl yansıdığı belirtilmiştir. Standstill hükmünü yok sayan başta Almanya olmak üzere birçok AB üyesi ülke bulunmaktadır. Buna göre AB'nin vize muafiyeti sürecini anlaşmalarla değil günün politik konjonktürüne göre yürüttüğü, bu süreci de askıda bıraktığı ya da kendi çıkarlarına uygun olarak şekillendirdiği görülmektedir. Bu durum siyasi etkilerin bazen hukuki dayanakları bile etkisiz bıraktığının bir göstergesidir.

Serbest Dolaşım Hakkı ve Vize

Türkiye 1959'dan beri AB'ye tam üye olmak isteyen ve bu yönde önemli adımlar atan bir ülke olmuştur. Ankara Anlaşması, Katma Protokol ve Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanmasının en önemli nedenlerinden birisi AB'ye tam üyeliği nihai olarak gerçekleştirmek ve bunun önemli bir adımı olan Türk vatandaşlarının üye ülkelere vizesiz seyahat edebilmelerini sağlamaktır. Bu konuda birçok adım atılmasına rağmen kesin bir sonuç alınamamış, Gümrük Birliği ile ekonomik çıkarlar doğrultusunda malların serbest dolaşımına izin verilmiş olsa da kişilerin serbest dolaşımı ile ilgili vize sorunu günümüzde geçerliliğini korumuştur.

Serbest Dolaşım

AB, ticaret hacmini geliştirmek ve pazar alanını arttırmak için üyesi olduğu ülkeler arasında kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına izin vermektedir. Serbest dolaşım imkânı Gümrük Birliği'ne üye

ülkeleri de ilgilendirmekte bu nedenle kişilerin serbest dolaşımı da önem kazanmaktadır. Serbest dolaşım ilkelerinin temel amacı, iç pazarda hukuka aykırı düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Bu çerçevede üye devletlerin kendi iç hukuk düzenlerinde ortak pazar yaratılmasına engel olacak tüm ticari, ekonomik engelleri kaldırmaları ve yeni blokaj koyamamaları yükümlülük altına alınmıştır (Can, 2004). Bu durum literatürde standstill hükmü olarak adlandırılmaktadır. Standstill hükmünde önemli olan nokta, Türk vatandaşlarının herhangi bir uygulamaya ya da denetime tabi olmadan AB üyesi ülkelere doğrudan girişini sağlamaktan ziyade Katma Protokol'ün üye ülkede yürürlüğe girdiği tarihten itibaren mevcut durumları ağırlaştırmayacak olmasıdır (Saygın,2011).

Malların Serbest Dolaşımı

Malların serbest dolaşımı Avrupa Topluluğu Antlaşmasının (ATA), 3. Bölümünde 23 ve 31. maddeler arasında düzenlenmiştir (Gürbüzer, 2010). Maddelere atıfla malların serbest dolaşımı, ortak pazar oluşturabilmek için AB'nin en büyük amaçları arasındadır. AB'nin iktisadi hedefi olan ortak pazar oluşturma, malların serbest dolaşımı ile başlamış ve diğer serbestiler de malların serbest dolaşımından sonra gerekli görüldükleri için uygulanmıştır (Ay ve diğerleri, 2015).

Sermayenin Serbest Dolaşımı

AB'nin ortak pazar oluşturabilmesi ve işleyebilmesi için sermayenin serbest dolaşımının da uygulamaya geçmesi önemlidir (Oskay ve diğerleri, 2006). Bu nedenle AB sınırları içinde üye devletlerin birbirleriyle ve üçüncü ülkelerle olan sermaye hareketlerine uygulanan tüm engeller kaldırılmış ve Avrupa sınırları içinde ortak pazar ve ekonomik yapının oluşması için güven ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır (T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020).

Hizmetlerin ve Kişilerin Serbest Dolaşımı

AB'de kişilerin serbest dolaşım hakkı, çalışma amaçlı seyahat etme ve bununla birlikte ülkeler arası dolaşımı içermektedir. Özellikle Ortak Pazar'ın başlangıç yıllarında işçilerin serbest dolaşımı AB'deki iktisadi faaliyetleri yürütmek ve hizmet vermek için sınır kontrollerinin kalkması, yerleşme serbestisinin tanınması gibi imtiyazlar verilen işçilerle başlamıştır. Sonrasında ise Amsterdam Antlaşması ile atılan adımlarla vize, göç ve sığınma gibi kişilerin dolaşımını sağlayacak konular eklenmiş ve kapsam daha da genişletilmiştir (Özcüre, 2007). Ancak bazı AB üyesi ülkelerde uygulamada hala sorunlar yaşanmaktadır.

Vize Kavramı

Yurt dışına seyahat edecek bir ülke vatandaşının, seyahat edeceği ülkenin talebi doğrultusunda seyahat için ilgili kurumlardan izin alması vize olarak tanımlanabilmektedir. Vize başvurusu, genel olarak gidilecek olan ülkenin konsoloslüğundan, dış temsilcilikler aracılığıyla ya da havalimanı ve sınır kapılarında bulunan gişeler aracılığıyla yapılmaktadır. Vizeler, seyahat nedenine göre çeşitlilik göstermekte ve içeriği değişkenlik göstermektedir.

Seyahat amacına göre vizeler; turizm vizesi, transit vize, havalimanı transit vizesi, eğitim vizesi, çalışma vizesi, resmi görev vizesi ve diğer vizeler olarak sınıflandırılmıştır (T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2013).

AB özelinde ise vize muafiyeti; AB'nin vize muafiyeti tanıyacağı ülkelerle koşulluluk ilkesi gereği başlattığı görüşmelerdir (T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2013). Dünyada ise en geniş sınırları olan ve Avrupa ülkelerine kolay geçiş imkânı sağlayan Schengen vizesi hem kapsamı açısından hem de Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği açısından önemlidir. Vize muafiyetinin Türkiye açısından dayanağını Geri Kabul Anlaşması oluşturmaktadır (Güner ve Günar, 2019).

Schengen Vizesi

Schengen bölgesine üye devletlerden³ herhangi birine seyahat ya da iş amaçlı olarak 90 günlük süre boyunca gümrük kontrollerine takılmadan geçiş yapılmasına izin veren bir vize türüdür. AB'nin 1985 Schengen Anlaşmasına dayanan vize uygulaması Amsterdam Antlaşmasıyla AB'nin temel kazanımlarından biri olmuştur (Nas, 2015). Schengen rejimi olarak da adlandırılabilir olan bu uygulama AB'nin dışına ortak bir sınır çekilmesini ve iç sınırların ortadan kaldırılmasını amaçlamakta böylece ülkeler arası geçiş kolaylaşmaktadır (Kirişçi, 2007). Ayrıca Schengen vizesi, AB dış sınırını oluşturması ve uygulamada tek bir devlet gibi hareket edilmesi açısından önemlidir. Schengen bölgesine girerken Geri Kabul Anlaşması'nın uygulanmasının kolay olması için vizenin giriş yapılacak ilk ülkenin temsilciliğinden alınması gereklidir. Schengen bölgesine önce vizesi alınan ülke üzerinden giriş yapılmakta daha sonra AB bölgesindeki diğer ülkelere vizesiz geçiş imkânı doğmaktadır (T.C Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sayfası).

AB- Türkiye İlişkilerinin Kişilerin Serbest Dolaşımı Açısından Hukuki Dayanakları

AB ile Türkiye arasında kişilerin serbest dolaşım temel olarak Ankara Anlaşması, Katma Protokol Hükümleri ve OKK'nin büyük bir kısmına dayanmaktadır. Ayrıca Ortaklık Konseyi'nin, Ankara Anlaşması'nın 12. Maddesinin uygulanmasına ilişkin 2/76 sayılı kararı, ortaklığın geliştirilmesine ilişkin 1/80 sayılı kararı ile Avrupa Topluluklarına üye devletlerin Türk işçileri ve aile bireylerine uyguladıkları sosyal güvenlik programlarını açıklayan 3/80 sayılı kararıdır.

Türkiye'nin, Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ile başlayan vize süreci, Aralık 2013'te Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanmasıyla resmîyet kazanarak devam etmiştir. Geri Kabul Anlaşması ile vize serbestisinin yolu açılmış ve bu durum bir süredir donmuş olan Türkiye-AB ilişkisine ivme kazandırmıştır (Turhan, 2017). Vize serbestisi diyalogu ile vizesiz seyahat için yol haritası belirlenerek AB vatandaşlarının vizesiz seyahat etmesine yönelik Türkiye'nin yerine getirmesi gereken 72 kriter belirlenmiştir. Belirtilen kriterlerden sadece 6 tanesi hala yerine getirilememiş olup 66 tanesi ise tamamlanmıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu Resmi Web Sayfası).

³ AB üyesi ülkelerden Almanya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Yunanistan'ı kapsamakta; AB üyesi olmayan ülkelerden de İsviçre, İzlanda, Norveç ve Lichtenstein Schengen bölgesine dahildir. <https://www.avrupa.info.tr/tr/schengen-bolgesi-602>, 2021.

Yerine getirilmeyen kriterler arasında terörle mücadele yasa ve uygulamalarının Avrupa standartlarına getirilmesi gibi kriterler vardır ve Türkiye özellikle terörle mücadele konusunda taviz vermeyeceğini açıkça belirtmektedir. Ancak Türkiye yerine getirdiği kriterlere ve Geri Kabul Anlaşması'nı imzalamasına rağmen vize serbestisi sorunu hala devam etmektedir.

Serbest Dolaşıma İlk Adım Olarak Ankara Anlaşması ve Katma Protokol

Ankara Anlaşması ile başlayan ortaklık süreci, Ankara Anlaşması'nın nasıl uygulanacağı ile ilgili bilgiler veren Katma Protokol ile devam etmiş bunların neticesinde de Gümrük Birliği'ne katılım gerçekleşmiştir. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol ortaklık ilişkisinde malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımına imkân tanıdığı için önemlidir ve bu anlaşmalarda nihai hedef tam üyelik olmuştur.

Ankara Anlaşması- Katma Protokol ve Standstill Hükümü

Ankara Anlaşması'nın 3.bölümün 12.maddesi;

“Akit taraflar aralarında serbest işçi akımını kademeli olarak gerçekleştirmek için Topluluğu kuran Andlaşmanın 48,49 ve 50. Maddelerinden esinmekte uyuşmuşlardır”

hükmüyle işçilerin serbest dolaşım hakkına yer vererek (Resmi Gazete, 1964) bu dolaşımın kademeli olarak gerçekleşeceği belirtilmiştir. Yine aynı şekilde antlaşmanın 13.maddesinde ise;

“Akit taraflar yerleşme serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Andlaşmanın 52 ila 56ncı (Dahil) maddeleri ile 58.maddesinden esinmekte uyuşmuşlardır” (Resmi Gazete, 1964).

ifadesi ile yerleşme serbestisine vurgu yapmaktadır. Aynı Anlaşmanın 14.maddesi ile;

“Akit taraflar hizmet edimi serbestliği kısıtlamalarını aralarında kaldırmak için, Topluluğu kuran Andlaşmanın 55,56 ve 58 ila 65inci (Dahil) maddelerinden esinmekte uyuşmuşlardır” (Resmi Gazete, 1964).

ifadesi ile de hizmet almak ya da vermek için serbest dolaşıma atıf yapılmıştır.

1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile Türkiye'nin tam üyeliğe ulaşmasındaki temel bir takım iktisadi koşullar oluşturulmuştur. Bu aşamada kurulacak olan Gümrük Birliği de Türkiye'nin tam üyeliği açısından bir basamak olarak görülmüştür. Ayrıca bu Anlaşmanın 2. maddesinde, Türkiye ile Topluluk arasında bir Gümrük Birliği'nin kurulmasının amaçlandığı ifade edilmektedir (Uysal, 2001).

Ankara Anlaşması'nda öngörülen hükümler taraflara somut yükümlülükler değil genel ilkeler getirmekte ve “Roma Antlaşması'nın ilkelerinden esinlenmekte uyuşmuşlardır” gibi net olmayan ifadeler bulunmaktadır. Net ifadelerin olmayışı ve hükümlerin çoğunun program niteliğinde olması akit taraflara takdir yetkisi vermekte ve

iki taraf için karşılıklı müeyyide içermemektedir. Taraflara ortaklık rejiminin uygulanmasında sadece “sözleşmeye sadakat” ve “ayrımcılık yasağı” yükümlülüğü getirilmiştir (Can, 2003).

Ankara Anlaşması’nda ortaklık aşaması; hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Çağatay, 2009). 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile Ankara Anlaşması’nda belirlenen hazırlık dönemi bitmiş ve geçiş dönemi başlamıştır. Geçiş döneminde Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği’nin tamamlanması öngörülmüştür. Son dönemde kurulan Gümrük Birliği’nin esasları ile malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımına imkân sağlamıştır.

23 Kasım 1970’te imzalanan ve 1 Ocak 1973’te yürürlüğe giren Katma Protokol, Ankara Anlaşmasında ek olarak anlaşmada düzenlenen konuların Türkiye’nin ekonomik durumu da göz önünde bulundurularak uygulanmasını sağladığı için bir “uygulama antlaşması” olarak da nitelendirilebilmektedir (Can, 2003).

Katma Protokol’ün işçilerin serbest dolaşımına yönelik düzenlemesi işçiler başlığı taşıyan birinci bölümünde yer alan 36. maddede yer almaktadır. Bu madde hükmüne göre;

“Türkiye ile Topluluk üyesi Devletler arasında işçilerin serbest dolaşımı Ortaklık Anlaşmasının 12 nci maddesinde yer alan ilkelere uygun şekilde, Anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonra on ikinci yılın sonu ile yirmi ikinci yılın sonu arasında kademeli olarak gerçekleştirilecektir. Ortaklık Konseyi bu konuda gerekli usulleri kararlaştıracaktır” (Resmi Gazete, 1973).

ifadesi işçilerin serbest dolaşımı için önemlidir. Bu madde uyarınca Ankara Anlaşması’nın 12. maddesinde amaçlanan işçilerin serbest dolaşımı kendiliğinden gerçekleşmediğinden Ortaklık Konseyi serbest dolaşımı, öngörülen sürede serbest dolaşım ilkelerine göre belirlemek ve uygulamak ile yetkili kılınmıştır. Ancak Ortaklık Konseyi bu mevcut sınırlamaları kademeli olarak kaldıracaktır (Can ve Özen, 2005)

Yerleşme ve hizmet edimi sunma serbestisi bağımsız çalışmalara ilişkin olup, işçilerin serbest dolaşımı ise işverenle işçi arasında bağımlı bir çalışma ilişkisine dayandığından bu iki serbesti birbirinden farklıdır. Yerleşme ve hizmet serbestileri Ankara Anlaşması’nın 12 ve 13. maddelerinde düzenlenmiştir (Can ve Özen, 2005). Hizmet serbestisiyle ilgili asıl düzenlemeler ise Katma Protokol’ün 41/1 maddesinde yer alan “Akit Taraflar, aralarında, yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edimine yeni kısıtlamalar koymaktan sakınırlar” ifadesi ile önem kazanmış ve hizmetlerle birlikte kişilerin serbest dolaşımın önü açılmıştır (Tezcan, 2016). Buna göre Katma Protokol’ün 2. kısmının 36. maddesi kişilerin ve hizmetlerin AB sınırları içinde dolaşımını düzenlemektedir (T.C Başbakanlık DPT Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, 1993). Yine 37. maddesi fırsat eşitliği vurgusu yaparken, 38. madde ise Ortaklık Konseyi’ne karar verici olarak sorumluluklar yüklemektedir (Resmi Gazete, 1972).

İlgili maddeler ile Birlik sınırları içerisinde kişilerin serbest dolaşımının sağlanması vize serbestisi konusunu gündeme getirmiştir. Türk vatandaşlarının AB ülkelerine seyahati için getirilen vize

mecburiyeti 539/2001 sayılı AB Tüzüğü ile müktesebata dâhil olmuş ancak Türkiye’de Katma Protokol’ün 41/1 maddesine dayanarak vize mecburiyetine karşı durmuştur (Nas, 2015). Bu hüküm mevcut durumun kötüleştirilemeyeceğini ifade eden standstill hükmü olarak da anılmaktadır. Bu yükümlülük başka bir uygulamaya gerek olmadan doğrudan uygulanabilir olduğundan bu durumda mağduriyet yaşayanlar buldukları ülkenin yargı organlarında bu hükmü ileri sürerek hak talebinde bulunabilirler.⁴ Ülkeler ulusal düzenleme yaparken, bu serbesti yürürlüğe giriş yılı olan Katma Protokol’ün 1973 yılından daha geriye doğru götürülemez. Bu hükümlerle tarafların açıkça yeni kısıtlama koyamayacakları belirtilmiş ve var olan kısıtlamaların kaldırılması konusunda Katma Protokol’ün 41/2 maddesine göre Ortaklık Konseyi kararları gerekmektedir (Can ve Özen, 2005).

Ancak üye devletler Türkiye’ye ve Türk vatandaşlarına yönelik standstill hükmünü birçok kez uygulamamışlardır. Bunun dışında Türkiye ile 1957 yılında Avrupa Konseyi arasında imzalanan “Avrupa Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Şahısların Dolaşım Koşulları Anlaşması” ile Türk vatandaşlarının Avrupa Konseyi ülkelerine turist statüsünde vizesiz olarak seyahat edebileceği karara bağlanmıştır (Karaca, 2019). Ancak Almanya Türkiye’de gerçekleşen 1980 darbesini gerekçe göstererek 5 Ekim 1980 tarihinde Avrupa Konseyine bildirdiği bir deklarasyonla anlaşma hükümlerini askıya aldığı belirterek Türkiye’ye vize uygulayan ilk ülke olmuştur. Sonrasında diğer Avrupa Konseyi ülkeleri de aynı uygulamayı gerçekleştirmişlerdir. Başlangıçta geçici bir uygulama gibi görülse de sonrasında AB üyesi ülkeler arasında benimsenmiştir. AB ülkelerine yapılacak kısa seyahatler için konulan vize mecburiyeti 539/2001 sayılı AB Tüzüğü ile müktesebata dâhil olmuştur (Nas, 2015). Bu durum Türkiye’nin 1950’lerin sonlarında elde ettiği hakları 1980’lerde kaybetmesine neden olmuştur.

Ortaklık Konseyi Kararları (OKK)

AB ile Türkiye ilişkilerinde amaçlanan hedefleri gerçekleştirmek ve yol göstermek için Ankara Anlaşması ile Ortaklık Konseyi kurulmuştur. Ankara Anlaşması, Ortaklık Konseyi’ne akit tarafların ortak davranışı öngörmeleri halinde doğrudan yetkili olmasa da boşlukların doldurulması için bir “ön yetki” vermektedir (Özkan, 2007). Ortaklık Konseyi’nin özellikle 1/80 sayılı kararı işçilerin serbest dolaşımı vize serbestisi açısından önemlidir. 1/80 sayılı OKK’da çalışma şartlarına uygun olan Türk işçilerin çalışma haklarının yenilenmesi hakkını doğrudan Topluluk hukukundan almaktadır.

Ortaklık Konseyi’nin 19 Eylül 1980 Tarihli ve 1/80 Sayılı işçilerin serbest dolaşımı bakımından bir ara dönemi düzenlediğinden (T.C Başbakanlık DPT, 2011; Can ve Özen, 2005) önemlidir. Aslında bu karar 2/76 sayılı OKK’dan yola çıkarak bu kararın daha ilerletilmiş halidir.

Avrupa Topluluğu üye devletlerin Türk işçi ve ailelerine uyguladıkları sosyal programlara ilişkin 19 Eylül 1980 tarih ve 3/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile sosyal güvenliğin ilgili alanlardaki üye ülkelerin

⁴ Bkz. bu yönde açılan davalar: C-211/11 sayılı Leyla Ecem Demirkan Davası; C-37/98 sayılı da Abdülnasır Savaş Davası; C-317/01 ve C-369/01 sayılı Abatay ve Şahin Davaları.

mevzuatlarını koordine etmeyi hedeflemektedir. 3/80 sayılı OKK serbest dolaşım hakkı yaratmamıştır ancak Türk işçilerin daha önceki göçlerine yönelik sosyal güvenlik hakkına ilişkin sonuçlar bağlamaktadır (Can ve Özen, 2005). Tüm bu yasal süreçlerle birlikte Türkiye, Geri Kabul Anlaşmasını imzalarken anlaşmanın, “Vizesiz Avrupa” giden bilet olduğunu düşünmüştür.

Geri Kabul Anlaşması

Türkiye ile AB arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması yürürlüğe girdikten sonra Türk vatandaşları için vizesiz Avrupa yolunda çok önemli bir adım atılmıştır (İKV, 2015). Aslında AB'nin Geri Kabul Anlaşması'ndaki nihai hedefi ortak bir göç politikası oluşturmaktır. Bu amaçla AB ülkeleri vize kolaylığı, ticari ayrıcalıklar ve maddi destek gibi argümanları kullanarak Geri Kabul Anlaşması'nı imzalamıştır (Aydın, 2018). Geri Kabul Anlaşması; yasadışı yollarla AB üyesi bir ülkeye giren ya da girdikten sonra vize süresinin bitmesi gibi yasadışı olarak kabul gören Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını ve Türkiye üzerinden AB'ye yasadışı yollarla giren üçüncü ülke vatandaşlarını kapsamaktadır (Güder, 2016). Anlaşma, bir ülkeden diğer ülkeye yasadışı yollarla geçen kişilerin kaynak ülkeye ya da transit ülkeye iade edilmesini ifade etmektedir (Mat; Özdan, 2018). Anlaşmanın bir ülkeden başka ülkeye yasadışı yollarla giren kişileri kaynak ülkeye ya da transit ülkeye iadesi mülteci krizi ile bağdaştırılmaktadır. Başta Almanya ve Fransa olmak üzere AB ülkeleri için mülteci krizini çözenin en kolay ve tartışmasız yolu mültecileri AB sınırları dışında tutmaktır (Demir ve Soyupek, 2015: 32). Bu durum, Türkiye- AB arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması'nı AB'nin Türklere vize muafiyeti sağlamak için değil de mültecileri kendi sınırları dışında tutmanın bir yolu olarak gördüğüne ilişkin tartışmalara yol açmıştır. Sonuç olarak, Geri Kabul Anlaşmasını imzalamasına rağmen vize muafiyeti sağlanamamıştır.

Serbest Dolaşım Sorunu ve Yargıya Yansıması

1973 yılında AB'ye üye ülkeler için Katma Protokol'ün 41/1 maddesi gereğince standstill hükmü çerçevesinde hizmet ve yerleşme maksadıyla Türk vatandaşlarına vize prosedürü uygulanmıyorsa sonrasında vize mecburiyeti getirmesi yasaktır. 1973 yılı temel alındığından o dönemde 11 üye ülkeden oluşan AB ülkelerinin hizmet sunma nedeniyle seyahat edenlere vize uygulaması getirmesi AB hukuku açısından sorun teşkil edecektir (Nas, 2015). Bu hukuki sorunlar ABAD'a açılan davalar ile çözülmeye çalışılmış, hukuki bir içtihat oluşturulması, emsal teşkil eden davalar için daha hızlı kararlar alınması hedeflenmiştir. Ancak ABAD'ın Soysal kararı, Avrupa'ya vizesiz giriş için ümit verse de Demirkan kararı ile yerini ümitsizliğe bırakmıştır. Serbest dolaşım ile ilgili ABAD kararlarını incelemek vize sorununun hukuki boyutunu anlamlandırmak için önemlidir.

Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararları

Başta malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımının AB'nin ekonomik bütünleşmesinin temel taşlarından birini oluşturduğu kabul edilmektedir (İKV, 2005). Ancak hizmetlerin

de dolayısıyla hizmeti sunacak olan kişilerin ya da Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'de daha sonrasında da Geri Kabul Anlaşması uyarınca AB sınırları içinde Türk vatandaşların serbest dolaşım haklarından ABAD kararlarıyla mahrum kalmaları ve her ülkenin kendi vizesini istemesi antlaşmaların bağlayıcılığı ve uluslararası olması açısından sorun yaratmaktadır. Bunlara ek olarak, Gümrük Birliği kapsamında Türk iş adamlarının malları serbest dolaşırken ya da pazar alanı yaratılırken, kendilerinin mallarını kontrolü için ya da işlerinin devamlılığını sağlamak için AB üyesi ülkelere gitmek için vize almalarının gerekmesi fırsat eşitliğine aykırıdır. Tüm bu gelişmeler ışığında ve çalışma kapsamında ABAD'ın özellikle vize ve serbest dolaşım ile ilgili kararları önem kazanmaktadır.

30.09.1987 Tarih ve C-12/86 Sayılı Demirel Kararı

ABAD'ın Türk işçilerin serbest dolaşımı ile ilgili aldığı ve emsal oluşturan ilk dava Meryem Demirel kararıdır. Demirel, 1984'te Almanya'daki eşinin yanına vize alarak gitmiş ancak vizesinin bitiminde hamileliğinden dolayı ülkesine dönemeyeceğini Almanya'da eşinin yanında kalmak istediğini beyan etmiştir (CURIA, 1987). Ancak Alman yetkililer hamileliğin sonlanmasıyla Meryem Demirel'in Almanya'dan sınır dışı edileceğini bildirmişlerdir (Özgenç, 2019). Buna karşılık Demirel, Ankara Anlaşmasını ve Katma Protokol'ün 36.md ve 1 Aralık 1986'dan itibaren Türkiye ile AB arasında serbest dolaşımın hukuken başladığını gerekçe göstererek Stuttgart İdare Mahkemesine dava açmıştır. Mahkeme ise Roma Antlaşmasının 177 md. ile ABAD'dan görüş istemiştir. İstenen görüşe binaen ABAD, 30 Eylül 1987 tarih ve C-12/86 Sayılı Kararı ile Ankara Anlaşması'nın 12, Katma Protokol'ün 36'ncı maddesi hükümlerinin, Türkiye-AB arasında hedeflenen bir nitelik taşıdığını ve Topluluk üyesi ülkelerin iç hukuk düzenlemelerinden üstün olmadıklarına karar vermiştir (CURIA, 1987).

11.05.2000 Tarih ve C-37/98 Sayılı Savaş Kararı

Savaş, 1984 yılında 1 aylık turist vizesi ile İngiltere'ye gitmiş ve vize süresinin bitiminde izinsiz olarak ülkede ikametine devam etmiş, ruhsatsız olarak açtığı iş yerinde de ekonomik faaliyette bulunmuştur. 1991 yılında ise yasal ikamet izni için İngiliz makamlarına başvurmuş ancak başvurusu reddedilmiştir. Reddedilen başvurusu için yargıya başvurmuştur ve dava dilekçesinde AT (Avrupa Topluluğu)- Türkiye ortaklık hukukundan kaynaklanan haklarının dikkate alınmasını istediğini belirtmiştir. Talebi üzerine davası ABAD'a intikal ettirilmiştir. ABAD, Katma Protokol'ün 41. madde ile ilgili olarak Savaş Kararında, yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest dolaşımına yeni kısıtlamalar getirilemeyeceğine ilişkin kararı doğrulamış ve Protokol'ün doğrudan uygulanabileceğini belirtmiştir (CURIA, 2000). Katma Protokol'ün 41. maddesindeki standstill kuralı uyarınca üye devletler aralarında yerleşme hakkı ve hizmetlerin serbest edinimine yönelik yeni kısıtlamalar getirememektedirler. Savaş Kararına göre ise 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol'ün 41. maddesinin 1. fıkrası geçerlidir (Batır, 2017). Buna göre Türk vatandaşları Katma Protokol'ün 41. maddesinden yararlanarak üye devletlerin kendilerine uyguladıkları ekstra kısıtlamaları kabul etmeyecekler ya da üye devletler Katma Protokolde belirlenenler haricinde ekstra bir kısıtlama ya da kriter getiremeyeceklerdir (Pınar, 2009).

20.09.2007 Tarih ve C-16/05 Sayılı Tüm ve Darı Kararı

Tüm ve Darı İngiltere'ye sığınmacı olarak gitmişler daha sonrasında iş kurmak için başvuru yaptıklarında yetkili mercilerce reddedilmişlerdir. Bunun üzerine yerleşme hakkında açtıkları davada idare mahkemesi lehlerinde karar vermiştir. Ancak kararın temyize gönderilmesi sonucunda karar Lordlar Kamarasında görüşülmüş ve ABAD'ın görüşünün önemli olacağı kararlaştırılmıştır. ABAD'ın belirtilen karardaki görüşü ise kanunların geri yürümezliği ilkesi olarak da kabul edilebilecek nitelikte olarak geçmişte kazanılan bir hakkın o tarihten başlamak şartıyla geriye doğru kötüleştirilemeyeceği şeklinde olmuştur (CURIA, 2007). Kısacası bu kararda Türk vatandaşların yerleşme hakkına ilişkin üye ülkeleri bağlayıcı bir karar verilmiştir (Batır, 2017). Ancak karar kendisine iş kurmak isteyen Türk vatandaşlarına vizesiz herhangi bir AB ülkesine giriş hakkı tanımamaktadır.

19.02.2009 Tarih ve C-228/06 Sayılı Soysal ve Savatlı Kararı

Almanya'ya kamyon şoförü olarak vizesiz geçiş yapan Soysal ve Savatlı'nın ABAD'a açmış oldukları dava vize serbestisi konusunda Türkiye lehine olması açısından oldukça önemlidir. Sosyal ve Savatlı kararında, Katma Protokol'ün üye devletlerde yürürlüğe girdiği tarihte vize uygulamasının olmadığı, bu nedenle de Katma Protokol'ün 41/1 maddesi uyarınca vize uygulamasının yeni bir kısıtlama olduğu belirlenmiştir. Böylece Katma Protokol'ün yürürlüğe girdiği tarihte vize uygulaması olmayan bir AB üyesi devlet, 1 Ocak 1973 tarihinden itibaren, (her bir üye devlet için AB'ye üyelik tarihi) 41/1'inci madde hükmü kapsamındaki Türk vatandaşlarına (hizmet sunmak- almak veya iş kurmak amacıyla AB ülkelerine giden Türk vatandaşları) vize uygulamıyorsa bugün de uygulayamayacaktır. Eğer uyguluyorsa, bunun şartları ağırlaştırılamayacaktır hükmünü (standstill) vermiştir (CURIA, 2009). Sosyal kararında ABAD, hizmet sunmak için AB'ye giden Türk vatandaşlarının Katma Protokol'ün 41/1 maddesi uyarınca protokol imzalandığı tarihte üye olan dokuz ülkeye vizesiz girilebileceğine hükmetmiştir (Kaya, 2015). Schengen müktesebatı ile tek tip vize uygulaması Türk işçilerin serbest dolaşım hakkını engellemektedir. Yaratılan bu durum, özellikle Sosyal kararında belirtildiği gibi, tek taraflı ve sonraki tarihli bir tasarrufla gerçekleştiğinden ortaklık mevzuatına da aykırıdır (Sevimli; Reçber, 2014).

24.09.2013 Tarih ve C-221/11 Sayılı Demirkan Kararı

Leyla Ecem Demirkan ise Almanya'ya hasta üvey babasına bakmak için gitmek istemiş bunun üzerine Alman Büyükelçiliğine vize başvurusunda bulunmuş ancak kendisine vize verilmemiştir. Başvurusunun reddine istinaden Demirkan Berlin İdare Mahkemesine başvurmuş ve mahkemeden Almanya'ya vizesiz girme hakkı olduğuna dair bir beyan talep etmiştir. Ancak talebi olumsuz bulunmuştur. ABAD ise Demirkan kararında hizmet alımı için AB üyesi ülkelere girecek olan Türk vatandaşların vize alması gerektiğine hükmederek davada Demirkan dolayısı ile Türk vatandaşlarının vize serbestisi durumuna aleyhte bir karar vermiştir (CURIA, 2013). Bu durumda Türkiye aday ülke olarak AB'ye aday ülkeler arasında benzer statüde oldukları arasında vize uygulanan tek ülkedir.

Kararlara göre ABAD, her durumu kendi içinde değerlendirmektedir (Göçmen, 2013). Türkiye-AB arasındaki ortaklık mevzuatını yorumladığında her olumlu kararından sonra bir olumsuz karar vermiştir (Kaya, 2015). Bu durum da hukuki olarak emsal gösterememenin sonucunu doğurmuştur. ABAD kararlarında Katma Protokolü göz önünde bulundurmaya çalışmıştır ancak standstill hükmü uyarınca üye ülkelerin Türk vatandaşlarına yönelik yeni kısıtlamalar getiremeyecek olması ya da durumu zorlaştırmamaları için herhangi bir yaptırım kararı olmamıştır. Bu durumda üye ülkeler dönemin siyasi konjonktürüne göre uygulamalar ortaya koymaktadır. Vize serbestisi sorununun hala çözülememiş olmaması ABAD'ın kararlarının da AB üyesi ülkeler için herhangi bir önem taşımadığının göstergesi olarak düşünülebilmektedir. Bunlara istinaden Türkiye'de Geri Kabul Anlaşması'na rağmen 2020 yılının başında Suriyeli mültecilere AB'ye geçişleri için sınır kapılarını açmıştır. Vize serbestisini, Geri Kabul Anlaşması'nın onaylanması ile gündeme getiren AB'nin mülteci krizi olarak adlandırılabilir bu siyasi durumu çözemeyecek olması Türk vatandaşların vizesiz AB'ye girişlerini mümkün kılacak olan vize serbestisi diyalogunu tamamen ortadan kaldıracaktır.

72 maddelik Vize Yol Haritası / 6 Maddede Vize Reformları

Türkiye-AB arasındaki Vize Serbestisi Diyalogu, Vize Serbestisi Yol Haritasında bulunan 72 kriterle belirlenmiştir. Bu kriterler yerine getirildiği takdirde sınırlı bir süre için geçerli olan Schengen vizesine gerek kalmadan Türk vatandaşları Schengen bölgesine 90 ile 180 gün için vizesiz seyahat edebilecektir. Kriterler genel olarak; belge güvenliği, göç yönetimi, kamu düzeni ve güvenliği, temel haklar ve düzensiz göçmenlerin geri kabulü konularını içermektedir (T.C Dışişleri Bakanlığı AB Başkanlığı Resmi Web Sitesi, 2020). Türkiye 2016 Haziran'da "Vizesiz Avrupa" hedefi için bir dizi reforma başlamıştır. Bunlar;

Tablo 1. Vize Yol Haritası

Tablo 1. Vize Yol Haritası	
BELGE GÜVENLİĞİ	<ul style="list-style-type: none">AB standartlarına uyumlu, parmak izi ve biyometrik fotoğraf içeren kişisel verilerin daha güvenli korunabileceği yeni pasaportlara geçilmesi hedeflenmiştir.Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun kabul edilmesi ve bununla birlikte kimlik bilgilerinin, sağlık, mali durum ve özel hayatla ilgili bilgilerin kişinin isteği dışında paylaşılması engellenecek ve suç sayılacak. Böylece bu haklar AB standartlarında bir güvence sağlanacaktır.
TEMEL HAKLAR	<ul style="list-style-type: none">"Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu" Kanunu ile vizesiz Avrupa yolunda insanların cinsiyet, din, dil ve ırk vb. her türlü ayrımcılığa maruz kalmasının önüne geçilmek istenmektedir.
KAMU DÜZENİ VE GÜVENLİĞİ	<ul style="list-style-type: none">Yolsuzlukla mücadele ve siyasi ahlak kurallarının güçlendirilmesini içeren ve milletvekilleri ile üst düzey yöneticilerin herhangi bir yolsuzluğa karışıp karışmadığını araştırarak bağımsız bir kurumun oluşturulmasının hedeflenmesi vize serbestisi sürecinde önemli bir reform olarak görülmektedir.

**GÖÇ YÖNETİMİ VE DÜZENSİZ
GÖÇMENLERİN GERİ KABULÜ**

- Yasadışı göç ile mücadele edilirken Suriyeli mültecilere çalışma ve oturma izni, eğitim hakkı tanınması ve kamu hizmetlerinden yararlanmaları gibi insan onuruna yakışır biçimde yaşamlarını devam ettirmelerinin sağlanması vize serbestisi sürecinde önemli görülmüştür.
- Sınır kontrollerinin güçlendirilmesi ve Sahil Güvenlik Teşkilatının denizlerdeki güvenliği sağlamak ve denizlerde oluşabilecek problemlere karşı ileri düzey teknolojik teçhizatla görev yapması kaçak göçün, insan ve uyuşturucu ticaretinin önüne geçmede önemli bir etken olarak görülmektedir. Bu durum sınır güvenliğini sağlayacağı için vize muafiyeti için öngörülen adımlar arasında yer almaktadır.

Kaynak: Tablo İKV'nin "AB Tam Üyeliğinin Türkiye Vatandaşlarına Sağlayacağı Faydalar" adlı çalışmasından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. (İKV, 2016).

AB-Türkiye İlişkilerinde Siyasi Etkilerin Vize Sorununa Yansımaları

Türkiye'nin "Vizesiz Avrupa" hayali imzaladığı anlaşmalara, yaptığı reformlara ve tamamlanan fasillara rağmen hala gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin gerek iç politikaları gerek dış politikaları ve siyasi tutumları AB'nin vize muafiyeti sürecini etkilemektedir. Aynı şekilde Avrupa'nın Türkiye'ye karşı tutumu da bu durumu sekteye uğratmaktadır. Avrupa da vizesiz seyahat düşüncesi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa Konseyi⁵ tarafından uygulamaya koyulmuş böylece savaştan çıkan üye ülke vatandaşlarının birbirlerini tanımaları ve Birliği benimsemeleri amaçlanmıştır. Bu amaçla Avrupa Konseyi 1957 yılında "Avrupa Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Kişilerin Dolaşımını Düzenleyen Tüzükler Hakkındaki Avrupa Anlaşması" (European Agreement on Regulations Governing the Movement of Persons Between Member States of the Council of Europe) imzalamıştır (Nas, 2015). 1960'lı yıllarda ise Avrupa Konseyi'ne üye olan ve Antlaşmadan yararlanabilecek ülkelerden olan Türkiye ve diğer üye devletlerin çoğu karşılıklı olarak vize uygulamasına son vermişlerdir. Ancak 1970'lerde Türkiye'de başlayan siyasi istikrarsızlık ve onun ardından gelen 1980 Askeri Darbesi ile Türkiye'nin vize serbestisi durdurulmuştur. Öncelikle Almanya, Avrupa Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Şahısların Serbest Dolaşması Antlaşmasını, güvenlik gerekçesi ile Türk vatandaşları için askıya aldığını Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine bildirmiştir. Almanya'yı takiben Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve en son da Hırvatistan Türk vatandaşlarına vize uygulaması getirmiştir (Özsöz, 2014). Geri Kabul Anlaşmasının vizeye yönelik beklentileri geri getireceği düşünülse de aslında AB'nin kendi sınırları içine düzensiz göçü engellemek için Geri Kabul Anlaşması imzaladığı aşıkardır.

Bunun yanı sıra Türkiye-AB arasındaki diyaloglar; 2002 ve 2021 yılları arasında yeni ortaklıkların kurulması, siyasi restleşmelerin ilişkilere yansımaları ve vize muafiyeti açısından önemlidir. Özellikle 1980'li yıllarda ara verilen müzakerelerin, yeniden yoğunluk kazandığı 2002 yılından sonra küresel alanda ve ülke içinde yaşanan siyasal süreçler Türkiye'nin AB ile ilişkisinin doğrudan etkilemiştir. Yaşanan siyasi olaylar (terör olayları, mülteci krizi, Geri Kabul Anlaşması sonrası gelişmeler vb.) vize muafiyeti sürecini de etkilemiştir. AB Komisyonunun 2013 Türkiye İlerleme Raporunda vize muafiyetine birçok yerde atıf yaptığı ve vize muafiyetinin Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanmasından sonra gerekli diğer şartların

⁵ Avrupa Konseyi; 1949'da merkezi Fransa'da olan ve Avrupa çapında insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü savunmak için kurulan hükümetler arası bir kuruluştur. Bu açıdan ekonomik birlik temelli AB'den farklıdır.

sağlanmasından sonra oluşturulabileceği ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2013). Bu nedenle vize sürecinin bel kemiğini Geri Kabul Anlaşması'nın oluşturduğu ifade edilmektedir. Çünkü AB, Geri Kabul Anlaşması'nı, Türk vatandaşları için vize muafiyeti sağlama aracı olarak gösterse de asıl amaç, Geri Kabul Anlaşması ile kendi sınırlarına geçen mültecileri Türkiye'ye iade etmek ve böylece kendi sınırlarını düzensiz göçten korumak olduğu söylenebilir (Mercan, 2016).

Geri Kabul Anlaşması ve Mülteci Sorunu

2012 yılında başlayan “pozitif gündem” ile AB-Türkiye ilişkilerindeki sorunların çözülmeye başladığı ve uyum sürecinin hızlandığı dönemde vize ve göç sorunu yeniden gündeme gelmiştir. Pozitif gündem ile vize hareketliliği, göç sorunu, terörle mücadele, Birlik politikalarına dâhil olma gibi konularda AB- Türkiye arasındaki ilişkilerin arttırılması hedeflenmiştir. Ancak pozitif gündemin başladığı dönemin AB Bakanı ve Baş müzakerecisi olan Egemen Bağış müzakerelere açılmayan 20 fasıldan 17 tanesinin siyasi gerekçelerle iptal edildiğini hatırlatmış ve pozitif gündemin Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine katkısı olmayacağını ifade etmiş yine de müzakere sürecine hız kazandırması açısından olumlu olabileceğini ancak Türkiye'nin nihai hedefinin tam üyelik olduğunu belirtmiştir (Akçay, 2017: 45-46). AB, vize serbestisi tanıyacağı ülkelerle öncelikle yasadışı göçün engellenmesi ve kendi sınırlarını koruyabilmek amacıyla Geri Kabul Anlaşması imzalamakta daha sonra vize serbestisinin önünü açmaktadır. Resmi adı “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Birliği Arasında İzinsiz İkamet Eden Kişilerin Geri Kabulüne İlişkin Anlaşma” olan Geri Kabul Anlaşması 16 Aralık 2013 tarihinde imzalanmış, 1 Ekim 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylece Türkiye, AB üyesi ülkelerin sınırlarına yasadışı yollarla giren vatandaşlarını ve transit ülke olarak kendi üzerinden AB'ye giren üçüncü ülke vatandaşlarıyla vatansızları belirli şartlar dahilinde geri alacaktır (Tekin, 2017). Ancak anlaşmanın müzakereleri ve onaylanması esnasında Türk tarafının başlıca endişesi Avrupa'da bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye-AB ortaklık ilişkisi çerçevesinde anlaşmalar ve ABAD içtihatları ile kazanılan hakların kaybedilebilecek olması olmuştur. Kazanımları kaybetmekle ilgili endişeleri gidermek için Anlaşmanın önsözünde bu anlaşmanın Ankara Anlaşmasına, OKK'ye ve ABAD'ın ilgili içtihatlarına zarar vermeyeceği belirtilmiştir. AB'nin Geri Kabul Anlaşmasını göçün asıl kaynağı olan ülkelere ziyade göç edilen ilk ülke ile imzalamasının altında yatan neden; ana ülkeden savaş nedeniyle kaçan insanları uluslararası hukuk uyarınca ana ülkeye geri gönderememesidir (Karaca, 2020). AB'nin mültecilerin ana ülkesi ile değil de Türkiye gibi AB'ye geçiş yapabilecekleri transit ülkelerle bu Anlaşmayı imzalamasının nedeni, bu transit ülkeleri bir tampon bölge olarak kullanıp göçmenleri sınırlarından uzak tutmaktır. Bu nedenle Türkiye'nin geri kabul ile ilgili taleplere maruz kalması üstleneceği yükümlülükler nedeniyle sorun yaratacaktır (Göçmen, 2014). Geri Kabul Anlaşması'nda en önemli olan nokta, Türkiye üzerinden AB sınırları içine mültecilerin girmesinin engellenmesini sağlamaktır. Ancak bu yapılırken de AB'ye iltica etmeye çalışan göçmenlerin geri kabul sırasında AB sınırlarında yaşayabilecekleri olumsuzluklar göz ardı edilmiştir (Kılınç, 2020). Ayrıca Suriye'den AB'ye düzensiz göçün engellenmek istenmesi nedeniyle 18 Mart 2016 tarihinde Türkiye-AB Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Zirve'de Türkiye isteklerini, Schengen bölgesine Türk vatandaşların vizesiz girebilmesi, mülteciler için maddi yardım ve AB tam üyelik süreci için

yeni müzakerelerin başlaması olarak bildirmiştir (BBC, 2016). Zirve sonrası yayımlanan bildiride düzensiz göçün engellenmesi ile ilgili karara varıldığı açıklanmıştır. Zirve’de Türkiye kendi üzerinden Yunanistan’a geçen düzensiz göçmenleri geri kabul edeceğini belirtmiş, AB ise Türkiye’nin aldığı her göçmene karşılık Türkiye’den bir Suriyeliyi AB’ye yerleştirme ancak bunu 72.000 kişide sınırlı tutma taahhüdünde bulunmuştur (BBC, 2016). Bunlara ek olarak, Türkiye’nin Suriyeli mültecilere bakmasının ekonomik yükünü hafifletmek için 2018 sonuna kadar 3 milyar Euroluk bir yardımın gönderileceğini taahhüt etmiştir. Türkiye-AB arasında bu anlaşma yapılırken Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) ise AB- Türkiye arasındaki anlaşmanın mültecilerin başvurularının tek tek ele alınmadan bir ülkeden diğer ülkeye geri gönderilmesinin uluslararası hukuku ihlal edebileceği uyarısında bulunmuştur (Girit, 2016). Ancak taahhüt ettiği miktarı belirtilen süre sonunda göndermemiş ve Türkiye’yi zor durumda bırakmıştır (Karaca, 2020). Bu durumda Geri Kabul Anlaşması olmasına rağmen Cumhurbaşkanı Erdoğan mültecilere yardım için AB’nin Türkiye’ye taahhüt ettiği ücreti göndermemesi halinde bu yükün tek bir ülkenin omzunda olamayacağı gerekçesiyle sınır kapılarını açabileceği ikazında bulunmuştur (Hürriyet, 2016). İkaza karşı AB’den taahhüt edilen yardım miktarının gelmemesi ve Türkiye’nin de artık mülteci sorunu ile tek başına mücadele etmek istememesinin sonucunda sınır kapıları açılmıştır (Aydoğan ve Turan, 2020). Buna göre AB’nin Geri Kabul Anlaşmasını aslında Türk vatandaşlarına vizesiz seyahat imkanı sağlamaktan çok uluslararası hukukta savaştan kaçanları kabul etme zorunluluğu maddesini uygulamamanın bir yöntemi olarak kullandığı ifade edilmektedir (Kılınç, 2020). Vize sorunu ise hala gündemdedir ve Türk vatandaşlarına vize muafiyeti için herhangi bir somut adım atılmamıştır (BBC, 2016).

Avrupa’da Aşırı Sağ’ın Yükselişi

AB ülkelerinde iktidara gelmek için son dönemde yükselen aşırı sağ kanat politik görüşleri doğrultusunda Türkiye’yi AB’nin içinde istememiştir (Öner, 2014). Bu dönemde AB, Türkiye’nin jeopolitik gücünden yararlanmak ve Türkiye’yi Orta Doğu’da başlayan kargaşada tampon bölge olarak kullanabilmek için “stratejik ortaklık” ve “imtiyazlı ortaklık” gibi muğlak yeni yaklaşımlar ortaya atmıştır. Türkiye bu yaklaşımları benimsememiş ve AB’ye tam üyelikten uzaklaşmaya başlamıştır. Bu koşullar altında Türk vatandaşlarının vizesiz Avrupa’da serbest dolaşımına AB’nin sıcak bakacağı öngörülmektedir. AB’de ırkçılık, İslamofobi ve yabancı düşmanlığı gün geçtikçe artmaktadır (Köse, 2019).

AB’de de aşırı sağ siyasetin güçlenmesi şu an Türkiye gibi Müslüman ülkeleri “ötekileştirmesi” sonucunu doğurmakta ve bu nedenle de vize muafiyeti gibi gündemdeki konuları olumsuz yansıtmaktadır. Ancak AB, çıkarları doğrultusunda iş birliği yaptığı ülkelerle etkileşim halindedir ve bazı ülkelerin AB’ye tam üye olmaması için çeşitli sorunlar ve ‘yeni kimlik’ krizleri yaratmaktadır. Bu krizlerin bir gün kendisini de etkileyeceği göz önünde bulundurulmalıdır (Bekar, 2019).

COVID-19 Süreci ve Etkileri

Vize konusunda en güncel sorunu ise pandemi oluşturmaktadır. Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde başlayıp tüm dünyayı saran Covid-19 virüsü ile ulus devletler de uluslararası birlikler de önlemler almak zorunda kalmışlardır. Virüsün yayılmasını engellemek için ülkeler birbirlerine sınırlarını kapatmışlardır. Covid-19 beraberinde ülkelere giriş ve çıkışlarda ne gibi sağlık önlemleri alınması gerektiğini de gündeme getirmiştir. Bu yüzden devletlerin aşı pasaportu çıkartması, vize alabilmek için aşı belgesinin de istenmesi, ya da sağlık bilgilerini içeren dijital kimliklerin yaratılması gibi önlemler alabileceği tartışmaları gündemdedir. Salgın hem ticari ilişkileri hem de sosyo-kültürel ilişkileri sekteye uğratmaktadır. Ancak aşı pasaportu ya da giriş yapılacak ülkeden vize alabilmek için aşı olunması şartı ayrımcılık riski taşıyacaktır (Karaman, 2021). Aşı herkes için erişilebilir olsa bile bu tarz bilgilerin istenmesi kişisel verilerin kullanımına aykırı olacağı için hukuksal sorunlar da yaratacaktır. AB'ye üye olan bazı ülkelerde günlük vaka ve ölüm sayıları azken diğer ülkelerde fazladır. Birlik içinde bir ülkeden başka ülkeye geçiş virüsün yayılımı konusunda risk oluşturmaktadır. Bununla birlikte, AB'de aşı pasaportuna üye ülkelerin tümü sıcak bakmazken, Birliğin aşı pasaportu için belirlediği aşular her ülkede yapılmamaktadır. Örneğin Türkiye'de sağlık çalışanları başta olmak üzere başta aşılanan grup Çin aşısını olmuşlardır. Ancak AB'nin aşı pasaportunun alınması için kabul ettiği aşular arasında Çin aşısı yoktur. Bu nedenle önümüzdeki dönemde vize muafiyetinin önemini kalıp kalmayacağı da tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır (Cicioğlu; Saygın, 2021). Bunun yanı sıra AB Komisyonu sağlık çalışanlarının, sınır ötesi işçilerin, mevsimlik tarım işçilerinin, ulaştırma ve denizcilik personeli ile öğrencilerin aşı olup olmadıklarına ya da hangi ülkeden geldiklerine bakılmaksızın AB sınırlarına girmelerine engel olunmayacağı belirtmiştir (Özkan, 2021). Yine de Danimarka aşı pasaportu hazırlığını başlattığını duyururken Estonya ise aşı pasaportu uygulamasına başladığını 2021'in başlarında duyurmuştur. İsveç ise uluslararası standartların sağlanması durumunda dijital aşı pasaportu uygulamasına geçebileceğini belirtmiştir. Buna karşın aşı karşıtlığının yüksek olduğu Fransa gibi ülkelerde başbakan insanların seyahat özgürlüğünü aşıya bağlamanın hukuki sorunlar yaratabileceğini ifade ederek aşı pasaportu uygulamasına olumlu bakmadıklarını belirtmiştir (BBC, Şubat 2021). AB ülkelerinin 1 Temmuz 2021 tarihi itibarıyla uygulamaya geçirdiği "Dijital Covid Sertifikası" AB'ye giriş kurallarını Türk vatandaşlar için katılaştırmamıştır. Birçok ülke pasaport kararına rağmen kendi kurallarını geliştirmişler ve Almanya gibi aşı seçmeden tüm aşuların ülkelerine giriş için yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Aşı pasaportu ve aşı türü için ise en katı kurallar Almanya'dan gelmiştir. Almanya sadece BioNTech, Moderna ve AstraZenaca aşısı olanların ülkeye girebileceklerine kanaat getirmiş Sinovac aşısı olanların ise ülkeye girmelerini uygun bulmamıştır. Hatta öyle ki Türkiye gibi bazı ülkelerin vatandaşlarına kabul ettiği aşuları olmuş olmalarına rağmen ülkeye giriş için izin vermemektedir (Hürriyet, 2021). Bu durumda Covid etkilerinin ve aşı kullanımlarının ülkeden ülkeye değişmesi durumu AB sınırlarından girişte olumsuz etkiler doğurabilecektir. Bu durum zaten vize muafiyeti almak isteyen Türkiye içinde ileriki dönemlerde sorun arz edebilir.

Vize Muafiyeti Süreci İçin Öngörülenler

Türkiye-AB arasında vize serbestisi süreci için belirlenen 72 kriterin tamamlanması için hızlanması gerektiği vurgulanmıştır. 75 kriterden, yolsuzluğun önlenmesi, kişisel verilerin korunmasına ilişkin ulusal mevzuatın AB standartlarına göre düzenlenmesi, AB'nin bir nevi polis teşkilatı olan EUROPOL ile bir anlaşma yapılması, cezai konularda tüm AB üyeleriyle birlikte çalışılması, Türkiye'nin uyguladığı terör yasalarını da AB standartlarıyla uyumlu hale getirmesi ve Geri Kabul Anlaşmasını düzenleyen altı kriter kalmıştır (Çam, 2019). Ancak bu kriterlerin yerine getirilmesi de muhtemelen AB'nin Türkiye için vize serbestisinin önünü açması için önemli olmayacaktır. Ayrıca Türkiye'nin terör konusunda taviz vermeyeceği açıktır. Geri Kabul Anlaşmasının uygulamada olması Türkiye'ye ağır müeyyideler oluşturduğu gibi vize serbestisi de sağlamamaktadır. Bu nedenle AB, vize muafiyetini kısa sürede çözüme kavuşturmazsa Türkiye'nin Geri kabul Anlaşmasının 24/5 maddesi uyarınca Anlaşmadan tek taraflı olarak çekilme yolunu kullanabileceği öngörülmektedir. Böylece Türkiye sınır kapılarını açtığında anlaşmaya aykırı davranmamış olacak ve AB'de mültecilere karşı sorumluluk almak zorunda kalacaktır.

AB'nin lokomotifi olarak görülen Almanya'nın, 1 Temmuz 2020'de 6 aylığına dönem başkanlığını üstlenmiş olmasının Türkiye'nin vize muafiyeti sürecine olumlu yansıtılabileceği düşünülmüştür. Ancak Almanya'nın dönem başkanlığında yaşanan covid-19 salgını Almanya'nın salgın krizine ve ekonomiye odaklanmasına neden olmuştur (Başay, 2020). Cumhurbaşkanlığı sözcüsü ve dış politika başdanışmanı İbrahim Kalın, 12 Haziran 2020'de Berlin'e yaptığı ziyaret sırasında yaptığı bir açıklamada "Almanya AB içinde kilit aktörlerden birisi. Türkiye'nin AB üyelik sürecinde şimdiye kadar alınmayan mesafelerin bir kısmını Almanya'nın AB dönem başkanlığı döneminde alma şansımız var. Schengen vize liberalizasyonu, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Schengen sistemine dahil edilmesi, gümrük birliğinin güncellenmesi, siyasi istişarelerin her düzeyde yeniden başlatılması, Türkiye-AB göç anlaşmasının güncellenmesi ve bugünkü şartlar içerisinde revize edilmesi, yeni fasılların açılması gibi ana başlıklarda biz mesafe alabiliriz. Türkiye buralarda üzerine düşeni fazlasıyla yerine getiren bir ülke" (BBC,2020) ifadeleriyle Almanya'nın başkanlığı döneminde Türkiye-AB ilişkilerinin yeni imkanlar sunacağını ve bu dönemde Türkiye'nin beklentilerini belirtmiştir. Ancak salgın ve ekonomik krizler sebebiyle Türkiye, Almanya'nın başkanlığı dönemine vize muafiyeti hatta tam üyelik desteği için arzu ettiği sonuca ulaşamamıştır. AB'nin ise Türkiye'yi Birliğe alması ya da vize muafiyeti sağlaması İslamofobinin kırılması ve Birliğin içe kapalı bir Birlik olmaması yolunda atacağı büyük bir adım olacaktır. Ayrıca iş adamları, akademisyenler, doktorlar ve sporcular gibi hizmet pasaportu ile kısa süreli Schengen bölgesine giriş çıkış yapanlar açısından 1957'de elde edilen hakların yeniden sağlanması açısından önemlidir. Bunların yanı sıra uluslar arası salgın sorunu olarak ortaya çıkan Covid-19 pandemisi ile ülkeler vize muafiyetini geçici olarak askıya almakta veya tamamen kaldırmaktadır. Bu durumun ne kadar süre ile süreceği belirsiz olmakla birlikte vize muafiyeti sürecinin ötelenmesine de sebep olabilir.

SONUÇ

AB- Türkiye arasında hukuki dayanakları Ankara Anlaşması, Katma Protokol, Ortaklık Konseyi ve ABAD Kararları olan vize muafiyeti süreci 1960'lı yıllarda başlamıştır. Gümrük Birliği'nin oluşturulması ile malların, sermayenin, hizmetlerin ve kişilerin serbest dolaşımı kararlaştırılmıştır. AB ile ilişkilerin güçlü olduğu ve AB'nin iş gücüne ihtiyacı olduğu dönemde Türkiye'den AB'ye yoğun bir iş gücü göçü yaşanmıştır. Bu iş gücü göçüyle beraber kişilerin serbest dolaşımına izin verilirken vize ile ilgili sorunlar yaşayan AB vatandaşı olmayan Türkler ABAD'a giderek yargı yolunu aramışlardır. Davaların çoğu Türklerin haklarını savunmasına rağmen üye ülkeler standstill hükmüne uymamışlar ve vize sürecini zorlaştırmışlardır. Bu durum da ABAD'da birçok dava açılmasına neden olmuştur. Türk işçilerin açtıkları davalar lehlerine sonuçlanmış olsa da vize sorunu hala geçerliliğini korumaktadır. Bunlara ek olarak, yaşanan siyasi olaylar Birlik ile Türkiye arasındaki gerilimi de arttırmıştır. AB'nin Türkiye'yi tam üyelik süreci için oyalaması ve Türk vatandaşlarına çifte standart uygulaması vize muafiyet sürecini de etkilemiştir. Geri Kabul Anlaşması'nın imzalanması da vize muafiyetini sağlayamamış bu durumda sıkıntılar yaşanmış, politik söylemler geliştirilmiştir. AB'nin Türkiye ile Geri Kabul Anlaşması imzalamasının arka planındaki asıl amacın Suriyeli mültecileri kendi sınırları dışında tutmak olması düşünülmektedir. Nitekim Türkiye sınır kapılarını açtığında bu düşünce kanıtlanmıştır. Bu durumda Türkiye'nin kendisine vize serbestliği sağlamayan bu Anlaşmadan tek taraflı çekilmesinin AB'nin de mülteci yükü için üzerine düşen sorumluluğu alması için doğru olacağı düşünülmektedir.

Dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını ile ise AB aşı pasaportu kavramını ortaya çıkartmış ve kendi belirlediği aşı haricinde aşı olmayanların Birlik sınırları içinde olmaması fikrini gündeme taşımıştır. Bu fikir yeni sorunlara gebe olduğu için bilim dünyası tarafından birçok boyutuyla hala tartışılırken her AB üyesi ülkenin aşı pasaportuna sıcak bakmaması fırsat eşitsizliğinin önüne geçilebilmesi açısından önemli değerlendirilmektedir.

Kısacası, AB-Türkiye ilişkileri her alanda olduğu gibi vize muafiyeti alanında da sorunludur. Standstill hükmünü yok sayan başta Almanya olmak üzere birçok Birlik üyesi ülke bulunmaktadır. Buna göre AB'nin vize muafiyeti sürecini antlaşmalarla değil günün politik konjonktürüne göre yürüttüğü, bu süreci de askıda bıraktığı ya da kendi çıkarlarına uygun olarak şekillendirdiği görülmektedir. Ancak unutulmaması gereken şudur ki; mülteci krizinin de açıkça gösterdiği gibi bugün Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı sorunlara "Türkiye olmadan çözüm üretmesi mümkün değildir. Bu çerçevede Türkiye-AB ilişkileri geliştirilmeli ve müzakereler kaldığı yerden ivedilikle tamamlanmalıdır.

ÖNERİLER

Çalışmanın bulguları; Türkiye – AB arasındaki vize muafiyeti sürecinin yakın tarihte hızla çözülemeyeceğini göstermektedir. Gelecekte yaşanabilecek yeni siyasi süreçler ve ABAD'a açılacak yeni

davalar takip edilerek sürecin hukuki ve siyasi açıdan tekrar değerlendirilmesi ve AB ile vize muafiyeti diyaloguna tekrardan girilmesi önerilmektedir.

Etik Metni

Bu makalede dergi yazım kurallarına, yayın ilkelerine, araştırma ve yayın etiği kurallarına, dergi etik kurallarına uyulmuştur. Makale ile ilgili doğabilecek her türlü ihlallerde sorumluluk yazarlara aittir.

This article includes magazine spelling rules, editorial principles, research and editorial ethics, magazine ethics. Responsibility lies with the authors for any violations that may arise in relation to the article.

Yazar(lar)ın Katkı Oranı Beyanı: İlk yazar %50 ikinci yazar %50 katkıda bulunmuş olup, her iki yazarında katkı oranı eşittir.

KAYNAKÇA

AB Komisyonu 2013 Türkiye İlerleme Raporu,

https://ab.gov.tr/files/2013%20ilerleme%20raporu/2013_ilerleme_raporu_tr.pdf (Erişim Tarihi: 31.01.2021).

Akçay, E.Y. (2017). Pozitif gündem ve sonrasındaki gelişmeler ışığında Türkiye-AB ilişkileri, *UİİD-IJEAS*, (19), 43-58.

Ay, A.; Ayhan, F. & Gerçeker, M. (2015). Avrupa Birliği'nde malların serbest dolaşımının ilkesinin analizi. *International Conference On Eurasian Economies*, 495-504. <http://avekon.org/papers/1419.pdf>

Aydın, E. (2018). Avrupa Birliği mevzuatında güvenli üçüncü ülke kavramı ve Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması'na yansımaları. *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni*, 38(1), 11-40. DOI: 10.26650/ppil.2018.38.1.0005, http://ppil.istanbul.edu.tr/tr/_

Aydoğan, B. & Turan, İ. (2020, 4 Mart). Göçmenler Avrupa yolunda: Türkiye kapıları neden açtı? *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/arastirma/gocmenler-avrupa-yolunda-turkiye-kapilari-neden-acti/1754700> (Erişim Tarihi: 14.04.2021).

Başay, E. (2020, 1 Temmuz). Almanya, AB Konseyi Dönem Başkanlığı'nı devraldı, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanya-ab-konseyi-donem-baskanligini-devraldi-/1895386> (Erişim Tarihi: 17.08.2021).

Batır, K. (2017). Avrupa Birliği'nin Geri Kabul Anlaşmaları: Türkiye ile AB Arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması çerçevesinde hukuki bir değerlendirme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 585-604.

Batır, K. (2017). Antlaşmalar ve Avrupa Birliği Adalet Divanı kararları çerçevesinde Avrupa Birliği vatandaşlığı. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 133-159.

Bekar, N. (2019, 6 Eylül). Almanya'da aşırı sağın yükselişi AB'yi etkileyebilir. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/almanya-da-asiri-sagin-yukselisi-abyi-etkileyebilir/1574617> (Erişim Tarihi: 14.04.2021).

- Can, H. (2003). Türkiye- Avrupa Topluluğu ortaklık ilişkisinin hukuki çerçevesi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 19-43.
- Can, H. (2004). Avrupa Birliği iç pazarı çerçevesinde öngörülen serbest dolaşım ilkelerinin ihlali olarak örtülü ayrımcılık. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 62(1-2), 45-78.
- Can, H. & Özen, Ç. (2005). *Türkiye - Avrupa Topluluğu ortaklık hukuku*. Gazi Kitapevi.
- Cicioğlu, F. & Saygın, D. (2021, 2 Nisan). Aşı pasaportu küresel ölçekte fırsat eşitsizliğini derinleştirebilir. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/asi-pasaportu-kuresel-olcekte-firsat-esitsizligini-derinlestirebilir/2196106> (Erişim Tarihi: 18.04.2021).
- CURIA, Demirel kararı, Case C- C-12/86, [1987] ECR 3719. Erişim Adresi: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=94569&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=13449242> (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- CURIA, Savaş kararı, Case C-37/98, [2000] ECR I-2927. Erişim Adresi: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=45263&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=13456100> (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- CURIA, Tüm ve Darı kararı, Case C-16/05, [2007] ECR I-7415. Erişim Adresi: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?text=&docid=62973&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=13464991> (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- CURIA, Soysal ve Savatlı kararı, Case C-228/06, [2009] ECR I-1031. Erişim Adresi: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=74024&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=13461175> (Erişim Tarihi: 10.08.2020).
- CURIA, Demirkan kararı, Case C-221/11, [2013]. Erişim Adresi: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=142081&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=13645762> (Erişim Tarihi: 11.08.2020).
- Çağatay, U. (2009). Avrupa Birliğinde işçilerin serbest dolaşımı ve Türk işçilerin durumu. *SÜ İİBF Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 1-19.
- Çam, T. (2019, 20 Eylül). AB ile vize serbestisi süreci hız kazanacak. *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-ile-vize-serbestisi-sureci-hiz-kazanacak-/1589091> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).
- Demir, O.Ö. & Soyupek, Y. (2015). Mülteci krizi denkleminde ab ve türkiye: ilkeler, çıkarlar ve kaygılar, *Global Analiz* 6, 5-40. Erişim Adresi: file:///C:/Users/User/Desktop/Multeci_Krizi_AB_ve_Turkiye_Global_Analiz-with-cover-page-v2.pdf
- Girit, S. (2016, 9 Mart). Türkiye - AB göçmen planı: engellerle dolu bir yol. *BBC*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160309_turkiye_ab_anlasmasi (Erişim Tarihi: 14.04.2021).
- Güder, M. (2016). Türkiye'deki dış göç olgusuna sosyoekonomik bir yaklaşım ve Avrupa Birliği ile Geri Kabul Anlaşması'nın olası etkileri. *Sosyoekonomi*, 24(30), 129-137. DOI: 10.17233/se.2016.10.007

- Güner, O. & Günar, A. (2019). Protection Of Personel Data In The European Union- Turkey Relations: Effect Of Visa Liberalisation Dialogue. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(4), 35-58. <http://dx.doi.org/10.11611/yead.553594>
- Göçmen, İ. (2013). Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Leyla Ecem Demirkan v. Almanya Federal Cumhuriyeti kararı. *Küresel Bakış*, Yıl:3, (11). 61-77.
- Göçmen, İ. (2014). Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Geri Kabul Anlaşması'nın hukuki yönden analizi. *Ankara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 21-86.
- Gürbüz, S. (2010). Avrupa Birliği Adalet Divanı içtihatları ışığında malların serbest dolaşımı, (Yayın No: 253765) [Yüksek Lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Hatip, E. (2018). Avrupa Birliği karar alma mekanizmalarında Kıbrıs sorunu ve sürecin sonu Annan Belgesi (1990-2004). *KUSAD*, 1(1), 74-98.
- İKV. (2005). AB tam üyeliğinin Türkiye vatandaşlarına sağlayacağı faydalar. No:173. 3.Baskı.
- Karaca, H.A. (2020). Türkiye-Avrupa Birliği Geri Kabul Antlaşması ve 18 Mart 2016 tarihli Türkiye-Avrupa Birliği zirve bildirisi uyarınca düzensiz göçle mücadele ve bazı sorunlu alanlar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(4), 155-194.
- Karaca, K. (2019, 12 Eylül), Avrupa eksenli bir on iki eylül öyküsü. *DW*, <https://www.dw.com/tr/avrupa-eksenli-bir-12-eyl%C3%BCl-%C3%B6yk%C3%BCs%C3%BC/a-50391909> (Erişim Tarihi: 16.04.2021).
- Karaman, E. (2021, 23 Şubat). Covid aşısı: aşı sertifikası nedir, aşı olanlara ek haklar sağlanması ayrımcılığa neden olur mu? *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55291659> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).
- Kaya, G. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye ortaklık hukukunda hizmet alıcılarının durumu: Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Demirkan davası. *D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(2), 189-232.
- Kılıç, Ü. (2020). Geri Kabul Anlaşması'nın uygulanmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi açısından değerlendirilmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, (2), 2-35. DOI: 10.30915/abd.745805
- Kirişçi, K. (2007). "Yumuşak güç" aracı olarak daha dostça bir Şengen vize sistemi: Türkiye'nin deneyimi. *Uluslararası İlişkiler*, 4(13), 27-56.
- Köse, G. (2019, 15 Mayıs). Aşırı sağ tehlikesi, Brexit ve ekonomik krizlerin gölgesinde AP seçimleri. *TRT Haber*, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/asiri-sag-tehlikesi-brexit-ve-ekonomik-krizlerin-golgesinde-ap-secimleri-415512.html> (Erişim Tarihi: 13.04.2021).
- Mat, T.Y. & Özdan, S. (2018). AB ile Türkiye arasındaki Geri Kabul Anlaşması'nın insan hakları açısından değerlendirilmesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 36-49.
- Mercan S. (2016). Geri Kabul Anlaşması ve mülteci krizi etkisinde Türkiye-AB ilişkileri. *EUROPolitika Dergisi*, (2), 12-19.
- Nas, Ç. (2015). Türkiye- AB ilişkilerinde Geri Kabul ve vize serbestliği: Hareketliliğin yönetimi. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 169-186.
- Nas, Ç. (2016). Darbe girişimi sonrasında Türkiye-AB ilişkileri: Türkiye'nin AB'li geleceği açısından çıkarımlar. *İKV*, Sayı: 188, 1-10.

- Oskay, C.S., Altınışik, İ. & Çakmak, Y. (2006). Avrupa Birliği sermaye piyasalarında görülen entegrasyon çalışmaları ve Türkiye'deki sermaye piyasalarının uyumu. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 9(10), 181-197.
- Öner, S. (2014). Avrupa'da yükselen aşırı sağ, yeni 'ötekiler' ve Türkiye'nin AB üyeliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), s.163-184.
- Özcüre, G. (2007). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinin işgücü göçü, serbest Dolaşım ve sosyal güvenlik boyutu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (52), 189-230.
- Özgenç, Z. (2019). Avrupa Birliği Adalet Divanı Kararları ışığında üçüncü devlet vatandaşlarının aile birleşimi hakkına ilişkin değerlendirmeler. *International Journal of Social Inquiry*, 12(1), 191-218.
- Özkan, I. (2007). Türk vatandaşların Avrupa ülkelerine giriş hakkı ve vize sorunu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (Özel Sayı), 409-446.
- Özkan, Y. (2021, 3 Mayıs). Covid: Avrupa Komisyonu hangi koşullarla AB ülkelerine seyahat kısıtlamalarının yumuşatılmasını önerdi?, *BBC*, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56970072> (Erişim Tarihi: 30.07.2021).
- Özsöz, M. (2014). *Türk vatandaşlarının vizesiz Avrupa yolculuğu: vize sorunu, geri kabul ve sonrası*. Türkiye- AB ilişkileri Yeni Gündem, Ankara Üniversitesi Jean Monnet Kürsüsü Konferans Dizini 2013-2014 (ed. Belgin Akçay), Seçkin Yayıncılık.
- Pınar, H. (2009). Hizmetin serbest dolaşımı kapsamında Türk vatandaşları için vizesiz Avrupa. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8 (1-2), 77-113.
- RG, (1964) Ankara Anlaşması. (RG No: 11858).
- RG,(1972) Katma Protokol. (RG No: 14406).
- RG, (2019) AB ile vize serbestisi diyalogu süreci ile ilgili 2019/19 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi. (RG No: 30892)
- Saygın, D. (2011). Avrupa Birliği - Türkiye ilişkilerinde vize sorunu. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9(2), 31-35.
- Sevimli, A. & Reçber, S. (2014). Avrupa Birliği'nde işçilerin serbest dolaşımı ve Türk işçilerin serbest dolaşım hakkı. *İÜHFM*, LXXII (2), 391-440.
- T.C Başbakanlık DPT Avrupa Topluluğu ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, (1993), Ankara Anlaşması ve Katma Protokol, Avrupa Topluluklarına ilişkin belgeler. Cilt:2, Erişim Adresi: <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/antlasma/aa-kp.pdf>
- T.C Başbakanlık DPT. (2011). Türkiye- Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000, No:2596, Cilt:I. Erişim Adresi: , <http://ekutup.dpt.gov.tr/>
- T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2013). Türkiye-AB vize muafiyeti süreci ve Geri Kabul Anlaşması hakkında temel sorular ve yanıtları, https://www.ab.gov.tr/files/pub/vize_gka_kitap_15_12_2013.pdf (Erişim Tarihi: 09.08.2020).
- Tekin, B.Ç. (2017). Düzensiz göçün yönetimi konusunda varılan Türkiye – AB mutabakatının Avrupa Birliği'nin uluslararası kimliği üzerindeki etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39(11), 659-678. DOI: 10.14780/muiibd.377796

- Tezcan, E. (2016). Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın Demirkan kararı ve Türk vatandaşlarının AB üyesi ülkelerde hizmet alımı. *BİLİG*, (78), 37-71.
- Turhan, E. (2017). Mülteci krizinin AB- Türkiye ilişkilerine etkileri: AB'ye üyelik sürecinden bir "stratejik ortaklığa" doğru mu? *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 647-663.
- Uysal, C. (2001). Türkiye- Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler. *Akdeniz İİBF Dergisi*, (1), 140-153.

İNTERNET KAYNAKLARI

- T.C Dışişleri Bakanlığı resmi web sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/vize-genel-bilgileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 20.07.2020).
- T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2013, 16 Aralık). *Türkiye-AB vize muafiyeti süreci ve Geri Kabul Anlaşması hakkında temel sorular ve yanıtları*. <https://www.ab.gov.tr/49332.html> (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020, 30 Eylül). *Fasıl 4- Sermayenin Serbest Dolaşımı*. https://www.ab.gov.tr/fasil-4-sermayenin-serbest-dolasimi_69.html#:~:text=Sermayenin%20Serbest%20Dola%C5%9F%C4%B1m%C4%B1%20ba%C5%9F%C (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020, 26 Mayıs). AB ile yürütülen vize serbestisi diyalogu, Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/ab-ile-yurutulen-vize-serbestisi-diyalogu_51819.html (Erişim Tarihi: 30.07.2021).
- Katma Protokol metni, https://www.ab.gov.tr/files/ardb/katma_protokol.pdf (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu resmi web sitesi, <https://www.avrupa.info.tr/tr/vize-serbestisi-diyalogu-6896> (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020, *Türkiye- AB İlişkilerinin Tarihçesi*, <https://www.ab.gov.tr/111.html> (Erişim Tarihi: 08.08.2020).
- BBC. (2013, 22 Ekim). *Türkiye-AB müzakereleri 5 Kasım'da yeniden başlıyor*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131022_ab_turkiye_muzakere (Erişim Tarihi: 31.01.2021).
- BBC. (2020, 1 Temmuz). *Almanya dönem başkanlığı Türkiye-AB ilişkilerinde yeni dönem başlatabilecek mi?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53243701> (Erişim Tarihi: 31.01.2021).
- Hürriyet. (2016, 25 Kasım). *Erdoğan: Daha ileri giderseniz sınır kapıları açılır*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-daha-ileri-giderseniz-sinir-kapilarini-acariz-40288025> (Erişim Tarihi: 14.04.2021).
- İKV. (2015, 15 Ekim). *Mülteci pazarlığı kızışıyor: Avrupa'nın yeni kozu vize mi?* https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=812&id=1065&anahtar=vize (Erişim Tarihi: 15.04.2021).
- BBC. (2016, 8 Mart). *5 soruda AB-Türkiye mülteci planı*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160308_ab_turkiye_gocmen (Erişim Tarihi: 14.04.2021).
- BBC. (2016, 18 Mart). *AB mülteci zirvesi: Türkiye-AB anlaşmaya vardı*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160318_ab_turkiye_anlasma_sonuc (Erişim Tarihi: 14.04.2021)

- BBC. (2016, 16 Mart). *Merkel: Türkiye'nin AB üyeliği gündemde değil*. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160316_merkel_turkiye (Erişim Tarihi: 14.04.2021).
- İKV. (2016, 8 Nisan). *6 maddede vize reformları neler getiriyor?* https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=1205&id=1356&anahtar=vize (Erişim Tarihi: 14.04.2021).
- İKV. (2015, 24 Haziran). *Vizesiz Avrupa yolunda Türkiye'ye son bir yılın Schengen vize faturası 48,8 milyon avro*. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=812&id=948&anahtar=vize (Erişim Tarihi: 15.04.2021).
- İKV. (2015, 13 Ocak). *Terörle mücadele özgürlükleri kısıtlamamalı*. https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=812&id=692&anahtar=vize (Erişim Tarihi: 15.04.2021).
- BBC. (2021, 9 Şubat). *Covid aşısı: Hangi ülkeler turistlere aşı olmayı şart koşacak?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55987077> (Erişim Tarihi: 17.08.2021).
- Hürriyet (2021, 8 Temmuz). *Pandemide yurt dışına seyahat... Aşı olanlar hangi ülkelere gidebilecek?* <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/pandemide-yurt-disina-seyahat-asi-olanlar-hangi-ulkelere-gidebilecek-41847497> (Erişim Tarihi: 17.08.2021).